

КОНСТРУКЦИИТЕ С ПРЕДИКАТИВИ ЗА ПСИХИЧЕСКИ СЪСТОЯНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – НОМЕНКЛАТУРА И ДИФЕРЕНЦИАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

MAXIM STAMENOV

BAS Institute for Bulgarian Language

CONSTRUCTIONS WITH PREDICATIVES FOR PSYCHOLOGICAL STATES IN THE BULGARIAN LANGUAGE – NOMENCLATURE AND DIFFERENTIAL CHARACTERISTICS.

The study attempts to classify the possibilities for predicative constructions in the Bulgarian language from the semantic standpoint. The scope of the analysis are predicative constructions denoting internal experiences interpreted in Bulgarian as psychological states (and not processes, activities, etc.). Three main points of reference serve as a springboard for the analysis: (1) Predicative constructions are chosen as a research goal; (2) Semantic description operates along the lines of the thematic role of the Experiencer as long as it meets the criteria for constructions with predicatives for psychological states; (3) The place and the role of case relations, and in particular their markedness concerning clitics, are considered exemplary of a syncretic grammatical category at the morphology-syntax-semantic interface, thus playing a significant role in liaising the specifics of the construction under scrutiny at all levels of form and function. Special attention is paid to the role of the thematic and type-of-action (Vendlerian) classification of predicates and predicatives capable of entering into the constructions used for expressing psychological states of the Experiencer.

Keywords: Bulgarian language, constructions, cases, clitics, semantic roles, predicatives for states, predicates and predicatives for psychological experiences

1. УВОД

В предлаганата студия ще бъде представен опит за класификация на възможностите за употреба на предикативите за състояние в българския език на семантична основа.¹ Предмет на анализ ще станат конструкциите с предикативи за вътрешни

¹ Изследването е извършено по проект *Онтология на ситуацията за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*, подкрепен от Фонд Научни изследвания (Договор № КП-06-ПРУСИЯ-78) по Програма за двустранно сътрудничество България–Русия 2020 г.

преживявания, които се тълкуват в българския език като психически състояния (а не процеси, действия, дейности и т.н.). Основните ориентационни моменти, спрямо които се ориентира предлаганата класификация, ще бъдат следните три:

- за обект на анализ са избрани конструкции с предикативи, като в изложението се представят и някои близки до тях конструкции с предикати;
- описанието от семантична гледна точка ще стъпва на теорията на семантичните роли с оглед на начина на тълкуване в тази теория на ролята на Експериенцера / Тръпника¹;
- третият основен ориентационен момент е с оглед на мястото и ролята на падежните отношения и по-специално на използването за тази цел на клитики (кратки форми на личните местоимения във винителен и дателен падеж), тъй като падежът е синкретична граматична категория на равнището на интерфейс между морфология, синтаксис и семантика, който поради тази причина играе основополагаща роля за формиране на спецификата на съответната конструкция на всички равнища на нейната проява и функция.

Специално внимание ще бъде обърнато също на акционалната (т. нар. Вендлерова) и на тематичната класификации на предикатите и предикативите и възможностите за използване на групи от тях в конструкции с предикати на тази основа. Изтъкват се връзките и взаимното преливане между конструкции и фразеологизми, както и потенциалът за съотнасяне между конструкции, които могат да бъдат употребявани на базата на словообразуване за сметка на базова, обикновено глаголна, форма, която запазва своето лексикално значение при производните прилагателни, наречия, причастия и съществителни.

2. ЩО Е КОНСТРУКЦИЯ

Под конструкция тук ще разбираме всяка синтактична структура, еквивалентна на клауза (просто изречение), доколкото включва в себе си предикат или предикатив,

¹ Тръпник именуваме семантичната / тематичната роля, която се превежда у нас, като се копира английската терминология по въпроса, с Експериенцер или Експериентор. Тръпник като термин е зает от предложение на Александър Теодоров-Балан (Teodorov-Balan 1954), но в неговата теория той именува Пациенс, а не Експериенцер. За еднозначно разграничаване кога става въпрос за семантични роли, те ще бъдат въвеждани с главна буква, за да се маркира, че съответните думи се използват терминологично, например Средство, Цел, Причина, Деятел.

която се съотнася, позволява реализацията на еднозначно разпознаваема конфигурация от семантични роли, една от които в нашия случай се изисква да е налице или се подразбира – тази на Тръпник, тъй като служи като основен ориентационен момент от съдържателна гледна точка за разпознаването на съответната структура като именуваща вътрешно психическо състояние. През последните трийсетина години се натрупа значителна литература по проблемите, свързани с граматиката на конструкциите, като се започне с основополагащите публикации на Чарлз Филмор, Пол Кей и сътрудници (Fillmore 1988; Fillmore et al. 1988). Подходът на граматиката на конструкциите се дефинира от нейните пионери по следния начин: *an explanatory model of grammar [that] will include principles whereby a language can associate semantic and pragmatic interpretation principles with syntactic configurations larger and more complex than those definable by means of single phrase structure rules* (Fillmore et al. 1988: 501).¹

Голдбърг (Goldberg 2003: 220) посочва, че конструкции в смисъла на съчетание на форма и функция има налице на всички равнища на езиковата структура – при морфеми (*от-*, *-ски*, *крънк-*), единични думи (*отшелник*, *баобаб*), сложни думи (*небостъргач*, *международен*), идиоматични словосъчетания (*Х да опъне жартиери*, *чер гологан не се губи*), специфични изреченски конструкции (*Колкото повече му се караш*, *толкова повече не слуша*), стандартни изреченски структури като дитранзитивната или пасива и т.н. Подобно твърдение обаче не взема под внимание очевидното обстоятелство, че някои когнитивни репрезентации се активират *наготово* от лексикона, а други се комбинират *на място* за *съответния случай* чрез деривация в класическия синтактичен и семантичен смисъл². Че тези две възможности не са въпрос на бинарен избор, проличава ясно, ако се вгледаме в тъй нар. *континуум* от структурни форми между лексикона и синтаксиса, както това прави в разгърнат вид Ненонен (Nenonen 2001):

1 *обяснителен граматичен модел, [който] ще включва принципи, с оглед на които даден език ще свързва принципи на семантична и прагматична основа със синтактични конфигурации по-големи и по-сложни в сравнение с тези, дефинирани с помощта на правилата за формиране на единични фразови структури* (прев. мой: М. С.).

2 По-подробно вж. моята серия „Грамматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона.“ (Част I: Основни идеи. *Български език*, no 4 (2006): 81–93; Част II: Глаголи и конструкции. *Български език*, no 1 (2007): 50–62; Част III: Конструкции и речева дейност. *Български език*, no 4 (2007): 59–69).

LEXICON / ЛЕКСИКОН

- MONOMORPHIC WORDS --- мономорфемни думи
 - DERIVATIONS --- производни думи
 - INFLECTED FREEZES --- склонени/спрегнати „вкамелости”
 - COMPOUNDS --- словосъчетания
 - NOUN PHRASE IDIOMS --- идиоматизирани групи на съществителното
 - G --- IDIOMATIC ADVERBIALS AND PREDICATIVES --- идиом. адвербиални съчетания и предикативи
 - R --- VERB PHRASE IDIOMS --- идиоматизирани групи на глагола
 - A --- SYNTACTIC FREEZES --- синтактични „вкамелости” (фразеологизми)
 - M --- IDIOM CONSTRUCTIONS --- идиоматични конструкции
 - M --- “MARGINAL SENTENCE TYPES” --- „маргинални типове изречения”
 - A --- SENTENCE CONSTRUCTIONS --- изреченски конструкции
 - R --- FREELY COMBINED SYNTAX --- свободно комбиниран синтаксис
- SYNTAX / СИНТАКСИС

Таблица 1. Таксономия на типовете изрази, които формират интерфейса между лексикон и синтаксис, предложен за фински от Ненонен (Nenonen 2001: 59).

В този контекст предлаганият от нас подход ще бъде не от дума или израз (като част от лексикона) към конструкция, с която се свързва, а от конструкция към възможностите за лексикално запълване на позицията на предикатива в нея с представители на подходящи групи думи от зададен акционален клас (състояния) на тематичен принцип (например за възприятия, емоции, процеси на мислене, оценки и т.н.).

3. ТЕОРИЯ НА СЕМАНТИЧНИТЕ РОЛИ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НЕЙНОТО ПРИЛОЖЕНИЕ

Теорията на семантичните роли или на семантичните падежи е била предложена в края на 60-те години на миналия век от Чарлз Филмор (Fillmore 1968, 1971, 1977) и оттогава се ползва с неувяхваща популярност в рамките на различни граматични и семантични традиции по света. Според предлагания тук подход към тях семантичните роли се определят на атомарна основа само в случаите на непреходни глаголи. Така например в изречението *Подскачам.* (като отговор на въпроса *Какво правиш?*) имаме реализирана една семантична роля – тази на Деятел. В изречението *Болен съм.* (като отговор на въпроса *Как си?*) има изразена една семантична роля – тази на Тръпник. Когато имаме за изразяване повече от един аргумент на даден предикат или предикатив, говорим за конфигурация от семантични роли, доколкото те взаимно се детерминират, за да изразят определено мисловно съдържание. Всяка конфигурация от такива роли може да представлява откъм нейната съдържателна страна база за конструкция, но за целта трябва да бъдат изпълнени допълнителни условия както от синтактична гледна

точка, така и откъм потенциала за лексикалното ѝ запълване. Класически пример за онагледяване на тази специфика е привежданият от Кей (Key 2005: 88) пример с т. нар. конструкция за причинено движение (*caused-motion construction*):

- (1) а. to sneeze
- б. Frank sneezed the tissue off the table. (букв. Франк изкиха салфетката от масата)
- (2) а. Кихам.
- б. Кихам петдесет лева на катаджията, за да не ми състави акт за ПТП.

Кихам е непреходен глагол и в английски, и в български (срв. 1а и 2а), т.е. има подлог с ролята на Деятел. В пример 2а е представена резултативна конструкция, която би могла да бъде преведена като *Като кихам, да направя така, че салфетката да падне от масата* (при буквално тълкуване). В действителност тази конструкция има каузативен характер, доколкото кодира причината, а така също резултативен, тъй като кодира и резултата от глаголното действие *кихам* – падане от масата на обекта на глаголното действие. В пример 2б в замяна е дадена употреба на същия глагол (в буквален превод) в преносно свое значение в българския език за разлика от буквалното и в 1а, и в 1б в английски (тъй като и в двата случая имаме работа с физическото непроизволно действие на кихане). Преносното значение на *кихам* на български изисква реализацията на различна семантико-синтактична рамка, която включва Деятел (*аз*), Средство (*50 лв.*), Реципиент (*катаджия*) и подчинено изречение за Цел (*за да не ми състави акт за ПТП*). Като сравним възможностите в различни езици на номинално едно и също изразно средство (в случая глагола *кихам*), ние изясняваме доколко въпросното средство може да значи различни неща (например въз основа на метафоричен пренос на основното / първичното си значение) и на тази база да ползва различни конструкции със специфична за всяка от тях аргументна рамка и ролева семантична структура (срв. Rahilina et al. 2010: 458).

Що се отнася до начина на прилагане на теорията за семантичните (тематичните) роли, следва да се отбележи, че приемаме Тръпник да е налице и при конструкции от типа на *Студено е*, доколкото не е възможно някому да е студено, ако той не е живо същество и не търпи резултата от излагането на метеорологични условия, които се възприемат като *студено* от топлокръвни същества. Така например *Тук е студено* имплицира, че според изказващия се на всеки, който в момента би се намерил в позицията, именувана деиктично с *тук*, би му станало студено. С други думи, именуваното с помощта на предикатива *студено* вътрешно преживяване се отнася до класа от индивиди, които биха попаднали в сферата на деиктичното *тук*.

В предлаганата студия ще представим основните конструкции, в които са налице (1) Тръпник (по линията на семантично оформление), (2) негова падежна маркировка (в именителен / общ, винителен или дателен падеж) и (3) предикатив за състояние (синтактично формообразуване). Всяка от разглежданите тук конструкции имплицира възможността да се реализира с повече от еднократно запълване на своите основни компоненти при съхранение на своето конструктивноспецифично значение. Това означава, че при различно лексикално запълване на предикатив и / или Тръпник ние ще имаме един и същ по своя характер смисъл: *Студено му е. Топло ми е. Горещо им е. Скучно ти е* и т.н. При всички тях имаме именуване на собствено вътрешно състояние на базата на физическо преживяване или емоция.¹ Както се вижда, в дадената като пример конструкция с дателна клитика, която маркира Тръпника, се реализират определени възможности за група наречия за вътрешни състояния да изразят психически преживявания в позицията на предикатив. Конструктивноспецифично е изискването за използване на клитики. Когато трябва в рамките на същата предикация да изясним за кой Тръпник става въпрос (с оглед на неговата идентификация), в случай че това не става ясно по еднозначен начин от контекста и / или ситуацията, имаме на разположение възможността да удвоим допълнението, както това е в *На Иван му е студено*, или да маркираме контрастен топик, както това е в *На него му е студено*, т.е. дублирането на допълнението не е въпрос на граматически и / или смислов плеоназъм. Че стандартната конструкция е тази с кликата, проличава от по-голямата контекстна зависимост на изречения без нея, както е при *На Иван е студено* и *На него е студено*, т.е. при топиализиране на дателния подлог и / или при изречения с контрастен фокус, което е невъзможно с клитика – **Му е студено*.

4. ПАДЕЖИ И КЛИТИКИ

В този контекст става подходящо и обяснение, което се отнася до употребата на падежи при формирането на конструкции от интересоващите ни видове. За български се смята, че е език от т. нар. аналитичен тип, тъй като в процеса на историческото си развитие той губи до голяма степен падежната си система (срв. Gerdzhikov 1983). *Остатъци* от нея откриваме при личните и притежателните местоимения най-еднозначно в облика на клитики за винителен и дателен падеж. Както ще видим от

1 Редно е да се отбележи, че дателната клитика може да кодира освен Експериентор / Тръпник още Бенефициент, Реципиент, Облагодетелстван / Ощетен и Адресат (според анализа на Petrova 2006: 49). Между тях не може да се прокара стриктно разграничение, а по-скоро имаме преливане на функциите.

представянето по-долу, падежните маркировки играят съществена роля за оформянето на интересуващите ни конструкции и изпълняват тази роля, която се очаква от падежните окончания в синтетичен език. Съответно ще боравим с падежа като реална категория със собствен принос за диференциацията на съответните семантични роли и начините на тяхното кодиране в синтактичната структура на съответната конструкция. В рамките на последната клитичните комплекси са тези, които формират интерфейса между морфология и синтаксис (каквато и е основната функция на клитиките), а доколкото на падежна основа те се съотнасят и със съответни семантични роли, те изпълняват функцията на координация между морфологично, синтактично и семантично равнище на израз на иманото предвид мисловно съдържание. Връзката между семантична роля, каквато е Тръпникът, и падежната номенклатура би могъл да се скицира по следния начин. Тръпникът намира място в позицията на подлог, когато е в именителен (общ) падеж в личнопредикативна конструкция. Той се реализира във винителен падеж, когато обозначава еквивалент на пасивизация на маркираното с предикатив вътрешно състояние. Субектът се кодира с помощта на дателна клитика, когато именува Тръпник, но не само (както вече стана въпрос; срв. Petrova 2006).

5. ДИСТРИБУЦИЯ НА КОНСТРУКЦИИТЕ С ПРЕДИКАТИВИ ЗА ПСИХИЧЕСКИ СЪСТОЯНИЯ, КОИТО ВКЛЮЧВАТ В СВОЯТА СЕМАНТИЧНА КОНФИГУРАЦИЯ ТРЪПНИК

В предлаганата по-долу номенклатура на конструкции за вътрешни състояния, формирани с помощта на предикатив, включваме и някои техни трансформи на предикатна основа, които могат да се използват за изразяване на същото или близко до него съдържание. По този начин зачекваме проблема в какво се заключават приликите и отликите между конструкциите с предикати и предикативи за вътрешни психически състояния (преживявания).

5.1. Личнопредикативни конструкции със спомагателен глагол и Тръпник или Стимул в именителен падеж като външен аргумент

Личнопредикативните конструкции позволяват две базови конфигурации от семантични роли за тяхната реализация. В първата от тях Тръпникът е този, който заема позицията на подлог в именителен (или общ) падеж. Във втората от тях позицията на външен аргумент-подлог се заема от Стимул, а Тръпникът в такъв случай се превръща в индиректен обект на именуваното от предикатива глаголно състояние, който се експлицира или не според комуникативното намерение на говорещия:

- А. Конструкция със спомагателен глагол *съм* и прилагателно или наречие в (а). В този случай е възможна алтернатива, при която Стимулът е експлициран в позицията на подлог, а Тръпникът, ако се проявява, се реализира като непряко допълнение в (б):
- (а) *Зле съм. Весел съм. Тъжна съм.*
- (б) *Новината е тъжна (за X или за всеки, на когото тя стане известна). Приветствието е възвишено (т.е. се възприема като такова от присъстващата аудитория, към която то е отправено; адресатът се осмисля като Тръпник, доколкото се предполага, че ще преживее отправеното към него приветствие като възвишено или ще отрече наличието на подобна характеристика).*
- Б. Конструкция със страдателно причастие на съответния глагол за преживяване. Част от причастните форми позволяват експликацията на индиректен обект, който именува Причината. Тези, които не позволяват появата на индиректен обект именува ексклузивно резултативно психическо състояние:
- Измъчен съм. Потресен съм (от/заради X). Изтерзан съм. Изтощен съм. Въодушевен съм (от X).*
- В. Конструкция със спомагателен глагол и минало свършено деятелно причастие на съответния глагол за преживяване, която е предикат в перфект (минало неопределено време), но едновременно с това представлява паралел на конструкцията в Б. за сметка на комбинацията на *съм* с причастна форма, маркирането на резултативност на състоянието и възможността за реализация на Причината с помощта на директен или индиректен обект. Вторият аргумент в тази конструкция, когато се експлицира, тематизира характера на преживяването, ако става въпрос за директен обект, или Причината, ако става въпрос за индиректен обект. Тази конструкция може да се интерпретира по два различни начина:
- (а) Когато втори аргумент не е налице, тя може да се тълкува като реализирана с единствен аргумент Тръпник. В случая е възможно също да се поддържа, че имаме двузначност – с липсващ или с изпуснат втори аргумент:
- Много съм изстрадал (от изедници). Малко си преживял.*
- (б) Когато е с два експлицирани аргумента, тя се тълкува като реализирана с преходни глаголи в минало време, например *изстрадам, преживявам*, като при причастните форми на някои глаголи се отваря и позиция за трети аргумент във функцията на Причина:¹

1 Според Марина Джонова (устна комуникация).

Изстрадал съм много беди. Преживял си различни разочарования. Много (несгоди) съм изтърпял от разбойници.

- Г. Конструкция със спомагателния глагол *съм* и предложна номинална група:
На кеф съм. На две / три ракии съм. На върха на щастието съм. Под пара съм. Под (голямо) напрежение съм.
- Д. Конструкция с инхоативни глаголи за обхващане (на целия субект) от състояние и със съществително за психическо състояние в именителен падеж¹, която е алтернативна на конструкции с предикативи от типа на *Страх ме е. Ужасен съм. Гневен съм*:
Обзема ме страх. Обхваща ме ужас. Изпълва ме гняв.
- Е. Конструкция за перцептивен изглед с непреходен глагол и с факултативен Локатив (тук следва да се включва позиция за Наблюдател, който обаче не е задължителен за експлицитна реализация)²:
Нещо тъмнее (в полето). Тъмно (Нещо е тъмно) – тъмнея – тъмнее ми – тъмнее ми се.
- Ж. Конструкция със спомагателен глагол *имам* и съществително плюс предложна фраза или подчинено *да*-изречение, които именуваат обекта на желание или целеполагане:

1 Характерно тук е, че съществителното в им. пад. обикновено се намира *in situ* след глагола, а не се придвижва в позиция пред него, както е характерно за прототипните подлози. Нормалният словоред е *Обзе ме страх*, а не *Страх ме обзе*. При последния случай имаме придвижване с цел да се маркира контрастен топик.

2 Спорен въпрос в езиковедската теория е доколко е подходящо да припознаваме ролята на Наблюдател във функцията му на възприемащ с тази на Тръпник. Апресян (Aprésjan 1995: 316) и Падучева (Paducheva 1996: 266–270) в свои дискусии посвещават експлицитно място на значението и функциите на Наблюдателя в семантичните презентации на глаголното значение, като не го приравняват с Експериенцера, а го идентифицират като позиция, задаваща перспективата, от която се конструира експлицитната семантична репрезентация, съответстваща на съдържанието на дадено изречение, фраза или дума. Съществено значение на Наблюдателя, осмислян като Перспектива, се отделя и в рамките на когнитивната лингвистика в теориите на Ленърд Талми (Talmy 2000), Роналд Лангакър (Langacker 1997) и Джордж Лейкф (Lakoff 1987). Наблюдателят е този, който проецира своята представа за съдържанието на съответното изречение като експлицитно вътрешно преживяване (= субективна ментална репрезентация).

Подходящо е по този случай да се направи следното разграничение. Разликата между Наблюдател и Възприемащ е по линията на начина на формиране на представа за съответното ментално съдържание. При *Пътеката се виеше между дърветата* е налице Възприемащ, който се придвижва по траекторията на пътеката, тъй както тя се вие между дървета в гора. При *Пътеката се виеше по склона на планината* е налице Наблюдател, който проследява с поглед траекторията на пътеката по склона на планината, но сам не се включва като неин участник на сцената, т.е. е имплицирен само като Перспектива. При някои специални обстоятелства, както ще видим по-долу в примера със *сънувам*, става възможно съчетаването на Наблюдател и Тръпник в лицето на един и същ субект.

Имам нужда от X. Нямам нужда от X. Имам слабост към X. Имам намерение да X.

Сред личнопредикативните конструкции със спомагателния глагол *съм*, в които Тръпникът е маркиран с именителен падеж и е в позицията на подлог в синтактичната структура на съответното изречение, предикативът може да бъде прилагателно, наречие, причастие (страдателно или деятелно) или предложна именна група. Подходящо е да се посочи, че тази конструкция за психическо състояние има регулярно съответствие в облика на конструкцията за навлизане в това състояние с помощта на фазовия глагол *ставам* плюс прилагателно, както това е в *Ставам весел*, *Ставам тъжен* и т.н.

Както вече беше посочено по-горе, в А. е възможна също конфигурация, при която се използва само трето лице ед. или мн. ч. с аргумент със семантичната роля *Стимул*, както е в *Истината е тъжна*. В случая се приема, че *Стимулът* ще бъде възприет като *тъжен* според предизвикването от него чувство от всеки, който се сблъска с него.

Конструкцията А. намира регулярно съответствие в тази с дателен Тръпник (*Весел съм = Весело ми е; Тъжен съм = Тъжно ми е; Зле съм = Зле ми е* (но *Нека ми е зле* е напълно приемливо); *Щастлив съм = *Щастливо ми е*) за определени видове прилагателни (коментар вж. у Gradinačova 2010).¹ На по-нататъшно изследване подлежи въпросът на какво се дължи възможността да се намира подобно съответствие при едни спрямо други предикативи-наречия, които изразяват емоционално преживяване.

Не е напълно ясно дали в Б. трябва да се включват предикативи от изходни средни глаголи, като *изтощен съм*, *изморен съм*, респективно от *изтощавам се* и *изморявам се*. Андрейчин (Andreychin 1976: 68) поддържа мнението, че при глаголи с историческа възвратна частица, т. нар. средни глаголи, не можем да говорим за изведена страдателна форма на глагола, защото не е налице стандартната активна за същия глагол в същото значение. Някои от предикативите от този тип, като *изтерзан съм*, *измъчен съм*, *изморен съм*, *изтощен съм*, *уплашен съм*, са резултативи, а не чисти състояния (*радостен съм*) (по въпроса вж. също Chakarova 2013).

При В. дистрибуцията във възможностите спрямо Б. е в известен смисъл комплексна и поради тази причина конструкцията е включена тук, въпреки че е предикатна. Ако даден глагол за вътрешно преживяване позволява формиране на страдателно причастие, той може да има форма със свършено деятелно причастие в същото

1 Следва да се посочи, че има два начина да се попита какво е вътрешното състояние на друг човек: *Как си?* и *Какво ти е?*. На първия въпрос може да се отговори алтернативно, например или с *Тъжен съм*, или с *Тъжно ми е*. При втория се предпочита по-скоро *Тъжно ми е* за сметка на *Тъжен съм*.

значение, ако въобще, само при употреба на възвратната форма на съответния глагол (а изходните средни глаголи по правило не позволяват подобно нещо). Така при *потрисам (се)* имаме *Потресен съм (от X)*, а свършено деятелно причастие би могло евентуално да се изведе само след експлицитно въвеждане на възвратност на действието, т.е. *??Потресъл съм се (от X)*. Случаят е интересен, тъй като той предлага ориентация според какви принципи става разпределението между класове глаголи и конструкции, в които те могат да намерят приложение.

В Г. е налице маргинална конструкция, която се запълва най-вече за сметка на фразеологизирани до голяма степен примери и техни възможни вариации. Подобно хибридно положение заема и конструкцията в Е., която е с непреходен глагол и се свързва с конструкции с прилагателното *тъмен* и наречието *тъмно*.

При Д. най-същественото е, че именуваната с помощта на съществително емоция се предполага, че изпълва Тръпника в максимална степен и до краен предел, т.е. го изпълва целия, а не на базата на локативна идентификация в рамките на целостта на телесната му представа за себе си, както е например при *Боли ме коремът*. С други думи има имплицирана представа, че преживяването обхваща изцяло Тръпника. От това описание би следвало да става ясно, че такъв ефект могат да имат силните емоции, както това проличава от приведените по този повод примери.

В Е. е налице конструкция, която в последно време привлича вниманието на изследователите поради специфичното си значение на базата на дативен субект (вж. напр. Gradinarova 2017: 196–206; Zimmerling 2018: 61–64). *Бозата ми тъмнее* например би трябвало да значи, че на изказващия се цветът на бозата му изглежда по-тъмен от обичайното. С оглед на контекста това твърдение може да означава различни неща – например усъмняване в качеството на бозата, на степента на нейната ферментация и евентуално залежаване, без да е продадена и т.н. От значение в случая за нас е, че наречието *тъмно* по линията на своите словообразователни възможности свързва едни с други конструкции по начин, който бихме могли да разглеждаме като стандартен за цяла такава група от наречия – *светло*, *синьо*, *зелено*, *червено* и т.н. за визуален изглед, например *Тапетът ми светлее*. Възможно е също този начин на употреба да се използва и за вкусовата модалност, както това би било с *Виното ми киселее*, но тук ограниченията са по-големи, доколкото налице е конкуренция в облика на конструкция с предикат, както това е в *Яденето ми горчи* или *Бирата ми сладни*. Последната конструкция доминира и при представяне на свързаните тясно с вкусовете възприятия за мирис, като *Вони ми на кисело*, или при преживявания на състояния на собственото тяло, като *Люти ми на очите*.

Ж. представлява конструкция със спомагателния глагол *имам* и съществително във функцията на предикатив плюс предложна фраза или подчинено *да*-изречение, които именуваат обекта на желание или целеполагане. Тя досега не е била разглеждана в контекста на обсъжданията за възможностите да се изрази вътрешно състояние с помощта на предикатив, но има своето място сред тях.¹

5.2. Безлични и неопределенолични конструкции

Подлогът в именителен падеж при конструкции с предикатив може да бъде премахнат чрез употребата на първо място на безлични изречения. Като имаме предвид за съпоставка структурата на личнопредикативната конструкция, обсъждана по-горе, налице са пет възможности в това отношение:

- А. Безличнопредикативна конструкция с абстрактно епистемично съществително + *съм* или *става* в определени случаи. Не всички съществителни обаче предлагат възможност за такава алтернатива по безпроблемен начин:

Срамота е. → *Става срамота.* *Истина е.* → ??*Става истина.* *Грях е.* → **Става грях.*

- Б. Безличнопредикативна конструкция с наречие + *съм*. Тя се използва за оценка на емоционално състояние или за статус на знание (мислене, мнение или когнитивна оценка):

Весело е. Тъжно е. Срамно е. Страшно е. Известно е. Ясно е. Необяснимо е. Чудно е. Странно е. Възможно е. Непонятно е. Логично е. Чудесно е.

Алтернатива и тук е възможността на въвеждане на инхоативност чрез употреба на глагола *ставам*: *Става весело. Стана тягостно.*

Наличен е вариант с членуване на наречието, което води до неговата субстантивация: *Трудното е, че..., Тъжното е, че...*²

Алтернативно тълкуване на тази конструкция е, че тя кодира личнопредикативно изречение с *че-*, *да-*, *к-*изречение или *дали-*изречение, което изпълнява ролята на Подлог: [*Че Иван е аматьор във футбола*] *е известно на всички.* [*Дали да се жениш или да не се жениш*] *не е ясно.*

1 За повече информация и ориентация за функциите на конструкциите с *имам* вж. Mladenova (2013), но тя не разглежда обсъжданите тук структури *Имам нужда от X* (например за желание или необходимост) и *Имам намерение да X* (например за целеполагане или планиране).

2 Според забележка на Марина Джонова (лична комуникация).

- В. Безличнопредикативна конструкция (безподложни изречения) с причастен предикатив (според Gradinarova 2017: 30) и с Пациенс или Локатив. Алтернативно тя може да се тълкува като конструкция на базата на страдателния или безличен залог (срв. Nitsolova 2008: 234–235):

Мислено е по въпроса. В стаята е подредено.

Хвърляно е сол (при някои преходни глаголи след пасивизация преходният обект остава в изходна позиция; вж. Gradinarova 2017: 120).

- Г. Неопределенолична конструкция, т. нар. субектен имперсонал според Gradinarova (2017: 86–102), който е алтернатива на конструкцията с предикатив от типа на *Масата е сложена* и *По въпроса е мислено*:

Сложиха масата. По въпроса се мисли.

- Д. Конструкции за изпитване на субективна потребност или възможност с лична или безлична употреба (Petrova 2006: 156):

Необходима ми е мотика (лична употреба). *Необходимо ми е да обсъдя предложението ти с мама* (безлична употреба). *Днес ми е невъзможно да ти помогна.*

- Е. Специално място заема конструкцията с безлични глаголи, като основни са *трябва* и *може*. На базата на изразяваната от тях обобщена модалност имаме твърде разнообразни възможности да маркираме нейни аспекти, както това е във:

Необходима ми е помощ. Трябва ми помощ. Не ми е нужна помощ. Не е необходима помощ. Някои от тези конструкции са с предикативи и с дателни форми на Тръпника.

- Ж. Безлична конструкция със спомагателния глагол *има* в трето лице ед. ч. и съществително плюс предложна фраза или подчинено *да*-изречение, които именуват обекта на желание или целеполагане:

Има нужда от X. Няма нужда от X. Има дефицит на X. Има необходимост от X. Има желание за X / да X.

В А. имаме възможността за трансформация *Срамно е* ↔ *Срамота е*, но съвсем не от всяко наречие е налице производно абстрактно съществително (или обратно). Така от *Тъжно е* не можем да изведем **Тъга е* в търсеното значение. Разглежданата конструкция може да контролира подчинени *да*- и / или *че*-изречения: *Да се хаби храна е срамота*. Или *Срамота е, че не пристигнахте само половин час по-рано*. Тя се използва за оценяване по съответен начин на съдържанието на подчиненото изречение и поради тази причина се използва със спомагателен глагол в 3 л. ед. ч. *Истина е* обаче може да бъде съчетана само с *че*-изречение: *Истина е, че Земята е плоска*.

При конструкции от този тип има две особености. Когато става въпрос за емоции, подходяща е конструкцията Б. Когато става въпрос за оценки – било от етична, било от епистемологична гледна точка – по-подходяща е конструкцията А., но и вариант на Б., както е при *Известно е. Ясно е*. Разбира се, възможни са преходни случаи, но те са, както по всичко изглежда, по-скоро изключение. Така например вместо често употребяваното *Скучно е* можем да използваме *Скука е*, и да бъдем разбрани по подходящ начин, но подобни изрази са на практика рядко употребявани, както може да ни убеди справка в интернет.

Специфична особеност на конструкцията Б. и нейната алтернатива с дателна клитика е, че при тях е възможна *непреводимост* в двете посоки на базата на съответното значение на даден предикатив. Така при *мъчно* и *пусто* в конструкция с дателен субект спрямо безлична конструкция се реализират две различни значения: *Мъчно ми е* и *Мъчно е*, *Пусто ми е* и *Пусто е*, т.е. нямаме преминаване от една към друга конструкция при запазване на лексикалното значение на предикатива. В други случаи, както това е при *Вихрено ми е* (*чувствам се вихрено*) и **Вихрено е*, налице е относителна приемливост най-вече по аналогия на конструкцията със субект в дателен падеж за сметка на практическа безсмисленост на алтернативната безлична.

Налице са и други асиметрии, които Джонова (Dzhonova 2021) обсъжда на базата на детайлен анализ на синтактичните и семантичните възможности на два статични предикатива за ментални състояния – *Известно (ми) е* и *Ясно (ми) е*. Феноменологията тук е твърде пъстра и изисква проучване на по-широк фон, тъй като предикативите за вътрешни състояния формират твърде многообразна по своя характер и състав група:

- i. според възможностите да се използват със или без дателна клитика;
- ii. според това дали могат да се употребяват с интегрирана представка *не-* към предикатива;
- iii. според приемливостта на използване с частица за отрицание;
- iv. според способността да контролират *че-*, *да-*, *ли* / *дали* или *к-*изречения или номинализации;
- v. според възможността за включване или не на предложна фраза за обект, цел, причина или средство с предлозите *за* и др. (вж. Dzhonova 2021), както и за Локатив с подходящи предлози; и
- vi. с оглед на това дали в употреба влиза обектна клитика в първо спрямо второ и трето лице.

По този начин се оформя многофакторна матрица с набор от възможности за съчетаване на тези параметри в компонентни структури.¹ Тази матрица може да се приложи към основните тематични класове предикативи, които се използват в двете конструкции (със или без дателна клитика): за физически състояния (3), за емоции (4), за ментални състояния (5) и за оценки (6):

- (3) Топло ми е. – Топло е.
- (4) Весело ми е. – Весело е.
- (5) Известно ми е. – Известно е.
- (6) Добре ми е. – Добре е.

С оглед на посочената обща рамка от параметри, които могат да се манипулират при формирането на образци от двете конструкции, виждаме, че някои съчетания се изключват по категоричен начин, като **Тук (ми) е известно*. Други се намират за по-малко или повече (не)приемливи, *??Тук (ми) е сигурно*, а трети се смятат за нормални от всички носители на езика, като *Тук (ми) е студено* или *Тук (ми) е добре*. Някои видове оценка, например, позволяват твърде широки възможности за съчетаемост, както това е при *удобно* в (7). Други налагат рестрикции в това отношение, както това е за епистемичния предикатив *логично* в (8):

- (7) Удобно (ми) е. – Неудобно (ми) е. – Не (ми) е удобно. – Не (ми) е неудобно.
- (8) Логично е. – ??Нелогично (ми) е.² – Не е логично. – Не е нелогично.

1 Това е така, тъй като всяка от тях се оценява на базата на двоичен избор – *приемливо* – *неприемливо*, при което за *неприемливи* се смятат не само отбелязаните със звездичка, но и с една или две въпросителни, доколкото въпросителните маркират градацията на *неприемливост* с оглед на книжовната норма. При комуникация голямата част от *неприемливите* според тази норма съчетания подлежат на тълкуване, дори и да изискват преформулиране, за да бъдат изказани по напълно приемлив начин. Това разминаване, доколкото е закономерно и широко разпространено при разглежданите две конструкции (със или без дателна клитика), представлява само по себе си впечатляващ случай, който илюстрира възможностите за вариране извън еднозначно допустимото в книжовната норма.

2 По повод на статуса на *Нелогично* е спрямо *Не е логично*, разграничението върви по линията на възможността *нелогично* да се употребява адвербиално, като в *Мисля нелогично* и като определение в *нелогично мислене*, докато отрицанието на *логично* в позицията на предикатив е с помощта на отрицателната частица *не*. В актуалната употреба по тази линия констатираме смесване за сметка на неразграничаването на адвербиална и предикативна функция. *Неудобно* в замяна е приемливо и като определение в *неудобно място*, и като предикатив в *Тук е неудобно*.

Ако сравним *удобно* в (7) с *логично* в (8), се оказва с оглед на възможностите да се използват параметрите i.-iii., че напълно приемливи за първия предикатив са всички 8 алтернативи, докато за втория те се ограничават до три.

Асиметриите от подобен тип подлежат на по-нататъшно изследване и анализ. Така например не е възможно да се формират образци на конструкцията с дателна клитика с **Излишно ми е*, **Сигурно ми е*, **Възможно ми е*, **Опасно ми е*.¹ От посочените само *Несигурно ми е* и *Невъзможно ми е* са приемливи за сметка на **Неизлишно ми е* и **Неопасно ми е*. В замяна с наглед твърде близкото по значение *възможно* приемливи са всички 8 трансформации, каквито са налице в пример (7) по-горе. При *достатъчно* неприемливо при същите условия като че ли е само **Недостатъчно ми е*. При *поносимо* в замяна имаме проблем с **Поносимо ми е* и **Не ми е поносимо* за сметка на останалите форми, като приемливо е и двойно отрицателното *Не ми е не поносимо*. При *вероятно* единствено *??Невероятно ми е* има минимална степен на приемливост; всички други форми с дателна клитика са блокирани.² При съпоставка между *Добре ми е* спрямо *Добре е* констатираме промяна на значението на предикатива; същото се отнася за корелативните *Зле ми е* спрямо *Зле е*. В случая с *добре* и *зле* не изглежда приемлива тяхна отрицателна форма, т.е. *незле* и *недобре*.³ Когато обсъждаме възможностите в това отношение, ние изследваме особеностите на интерфейса на дадена конструкция с класа от думи, които могат да заемат позицията на предикатив в нея, до равнището на конкретно лексикално запълване.

Що се отнася до конструкцията Е., подходящо е да се отбележи връзката, която се прави с помощта на *може* и *трябва* за разпознаване и разграничаване по линията на деонтичната (какво *трябва* да бъде) и епистемичната (какво *може* да бъде) модалност в семантиката и прагматиката. Те кодират в езиковоспецифичен вид основни модални отношения, тъй както те се разпознават в съвременната логика, философия и езикознание.

Конструкциите В., Г., Д., и Ж. представляват частни или преходни случаи от личнопредикативни към безлично- или неопределенолични предикативни структури, които сочат, че противопоставянето на лични спрямо безлични конструкции

1 По-горе вече беше споменато, че *Тук ми е сигурно* се смята за приемливо от някои носители на езика, но това не се отнася до *Сигурно ми е* по начина, по който се тълкува *Удобно ми е*.

2 Заслужава да се изтъкне, че за по-младите носители на езика степента на приемливост на спорните случаи се разширява.

3 Може да се спори коя от двете словоформи има по-добри шансове за минимална приемливост при включване в съответната конструкция – дали *??Незле ми е* или *??Недобре ми е*. Във функцията им на обстоятелства обаче те изглеждат по-приемливо: *Чувствам се незле* и *Чувствам се недобре*.

представява само някакво първо приближение при опитите за класификация на синтактичните структури при изразяване на обобщената категория *субективност* с оглед на възможностите за проява на категорията *лице* на изреченско равнище.

5.3. Конструкции с винителна клитика

В наличната литература, разглеждаща конструкции с Тръпник, се посочва, че такива, при които той се маркира във винителен падеж, са малобройни в съпоставка с тези в дателен падеж. Най-съществена в това отношение е разликата във възможностите да се формират конструкции с винителен падеж на базата на предикативи. Практически единствената алтернатива в това отношение се оказва тази, която е дадена във В.; другите приведени за съпоставка конструкции са с предикати:

- А. Конструкция с третоличен глагол с клитика във винителен субект за амбиентно вътрешно състояние:

Мързи ме. Тресе ме.

- Б. Конструкция с финитен глагол, който контролира винителен падеж на Тръпника, и подлог в Локатив:

Боли ме главата. Тук ме боли. Боли ме навсякъде. Сърби ме цялото тяло. Смъди ме. Щипе ме.

- В. Конструкция с винителна клитика и безлична предикативна дума съществително (вж. Ivanova 2018: 18 за степени на приемливост при употреба):

Страх ме е. Срам ме е. Жал ме е. Гъдел ме е. Гнус ме е. Не ме е еня.

- Г. Конструкция с инхоативни глаголи или причастия с винителна клитика:

Досрамява ме. Досрамяло ме е. Дострашава ме. Дострашало ме е.

При А. имаме случай на предикат с *ограничена отговорност*, което го доближава до функцията на предикатив. Е ли това финитен глагол, след като не се мени по лице и число, а информацията в това отношение се кодира от винителната клитика (например *Тресе ги*)? Случаят представлява интерес и от семантична гледна точка, тъй като при него констатираме наличието на субект-Тръпник, който е маркиран с винителен падеж и е обект на амбиентно психическо или физиологическо състояние, което се именува от глагола.

Конструкцията в Б. е специализирана с оглед на възможните локализации на мястото на съответното усещане, физиологическа реакция или възприятие в *представата за тялото (body image)*. Изрично заслужава да се отбележи колко важна

е тази конструкция за създаване с езикови средства на представа за характера на собственото телесно възплъщение и неговото преживяване от страна на субекта.

Конструкцията В. е единствената с предикатив и при това се характеризира с твърде ограничена възможност да се съчетава с различни съществителни, които именува вътрешни психически състояния. При тази конструкция характерното е, че преживяването, именувано със съществително име в именителен падеж, отпраща на първо място към емоция, например *страх*¹. Тръпникът в нея се осмисля като неин директен обект, а Стимулът (или Причината) е в позицията на индиректен обект, например *Страх ме е от кърлежи*. Възможностите за формиране на образци от тази конструкция обаче са ограничени. *Жал ме е* например е налице, но се среща относително рядко в употреба, както това е в *Жал ме е да го зарежа*, *Жал ме е за нея* или по-старото *Жална горо, жал ме е за тебе*.

Следва също да се отбележи, че конструкцията В. се употребява в конкуренция с тази с датив – *Жал ми е за теб*. Очевидно тук се сблъскваме с граничен случай на смесване на две относително редки конструкции с предикатив-съществително и клитика във винителен или дателен падеж, като втората е предпочитана. Алтернация между тях е налице и при *Мъка ми / ме е за теб*, но *Страх ме е за теб* и *Срам ме е от теб* са възможни само с винителна клитика.

Има конструкции с предикативи, които се конкурират директно с тези с предикати, както е случаят с Г. спрямо В., като разграничението е по линията на инхоативност / начинателност спрямо перфективност / резултативност, както е в *Досрамява ме спрямо Срам ме е*.

5.4. Конструкции с дателна клитика

Конструкцията с дателна клитика са доминиращите с оглед на възможностите за представяне на Тръпника в косвен падеж при ориентация да се елиминира позицията на подлог в именителен. Неслучайно при това положение на тях се обръща основно внимание:

- А. Конструкция, образувана с безличнопредикативна дума (наречие или съществително) за възприятие (интероцепция), физиологическо или емоционално състояние:

1 В определен смисъл може да се твърди, че съществителното в тази позиция представлява съдържателен еквивалент на подлог, доколкото при инхоатив със същото съдържание имаме *Обзема ме страх*, в който случай *страх* се реализира като подлог в съответното изречение.

Мъчно ми е. Жал ми е. Криво ми е. Добре ми е. Зле ми е. Студено ми е. Тежко ми е (на стомаха). Лошо ми е. Самотно ми е. Чоглаво ми е. Криво ми е.

Б. Конструкция с производни инхоативни глаголи:

Прилошава ми (спрямо Лошо ми е). Докривява ми. Призлява ми.

В. Конструкция с наречия или безлични глаголи за знание, мнение или умозаклучение:

Известно ми е, че X. Ясно ми е, че X. Струва ми се, че X. Вярва ми се, че X.

Конструкцията А. е класическата за обсъждания тип с предикатив и субект в дателен падеж, изразен с клитика. Тя е широко застъпена и често използвана. Характерни за нея са лексикалноспецифични ограничения във възможностите за употребата ѝ, както проличава от сравнението на *Безразлично ми е* с **Безразсъдно ми е*. Подлежи на допълнително изследване кои наречия за емоционално-афективни състояния могат да заемат позицията на предикативи и кои могат да влизат в структурата на изречението като обстоятелства за начин, както това е в *Христо безразсъдно ми е причинил всички тези страдания*.

Характерен за конструкцията В. е нейният хибриден характер – на равни начала се използват наречия с предикативна функция и безлични глаголи. При тип В. се изразява знание, мнение или умозаклучение, като се изхожда от информация, формулирана с подчинено *че*-изречение. Тази конструкция също е широко застъпена и съществено допълва палитрата от предикации, които могат да се отнесат към дателен субект.

В представената тук селекция е включена и конструкцията Б., която е с предикат, но е производна директно на базата на тази от А., както се вижда от невъзможността на **Лошава ми*, или **Лошее ми*, т.е. инхоативният глагол се извежда направо от съответна безличнопредикативна дума.

Благодарение на този тип конструкции се формира до голяма степен интуитивната представа за доминирането на дателния падеж за изразяване на субект-Тръпник. Следва да се изтъкне и обстоятелството, че възможностите за използване на конструкции с предикативи са по-малки в съпоставка с тези с предикати, както проличава при директно сравнение в това отношение:

Г. Конструкция с глаголи за желание или потребност:

Иска ми се. Танцува ми се. Пее ми се. Рита ми се футбол.

Д. Конструкция с глаголи за привидно или илюзорно възприятие на обект от външния свят:

Причува ми се Х. Привижда ми се Х. Присторва ми се, че Х.

- Е. Конструкция за вътрешно физиологическо състояние и / или свързана с него нужда с възвратна клитика се:¹

Гади ми се. Повръща ми се. Вие ми се свят. Повдига ми се.

- Ж. Конструкции с глаголи за перцептивен изглед в няколко вариации – с ми, с ми се, с ми се + Локатив:

Нещо ми свети. Нещо ми се белее. Нещо ми се мярна в гората.

- З. Конструкции с възвратни глаголи за междуличностно взаимодействие, които контролират непряк обект Тръпник, при които може да има дублиране на допълнението:

Явявам му се насън на някого. Появявам му се като видение на някого.

6. ПРОДУКТИВНОСТ: ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И КОНСТРУКЦИИ

Дотук обсъдихме конструкции, които са в активна употреба и позволяват разширяването на инвентара си за сметка на нови думи в ролята на предикати и предикативни думи, намиращи реализация в тази функция в съответното изречение. Налице са също и специфични изрази на психически състояния, които доближават или имат статуса на фразеологизми:

- (9) Не се дишам с някого. Не се водя по чужд акъл. Все ми е едно. Вие ми се свят.

При сравнение проличават някои от условията за разграничаване между конструкции и фразеологизми. На първо място това се отнася до възможностите за подмяна на думи в интересувашата ни фраза. Доколкото това не е приемливо, очевидно имаме пред себе си фразеологизъм. Така например *Все ми е две* е безсмислено (освен като каламбур, който отправя към каноничния фразеологизъм). *Вие ми се свят* изглежда на пръв поглед да е съпоставимо с *Боли ме главата*, но *свят* не е заменимо с никакво друго съществително за разлика от *главата*, която може да бъде заменена с различни имена, които именуваат локализации на болка в рамките на тялото или главата на

¹ Анонимен рецензент обръща внимание в свой коментар, че тук може да се направи допълнително разграничение между конструкциите, които изискват подлог, като *Вие ми се свят* (при неприемливо **Вие ми се*), за сметка на *Гади ми се*, където такава позиция не може да се открие. А има и случаи, при които подлогът може да бъде изпуснат като генеричен или тъй като се подразбира от контекста, например *Пие ми се (нещо, вода, бира)*. Ние няма да навлизаме в подробности по тази линия, тъй като конструкциите с предикати се привеждат само с оглед на съпоставка с тези с предикативи.

човека. Единствената алтернатива на *Вие ми се свят* е *Вие ми се главата*, която обаче става възможна на базата на утвърдения фразеологизъм и стъпва на излишество, доколкото единствената локализация на *виенето на свят* може да бъде главата, т.е. изцяло експлицирана форма на тази алтернатива би било *Вие ми се свят в главата*.

Конструкциите могат да бъдат продуктивни в различна степен. Така например *Х ми е* изглежда като конструкция, която клони към експанзия за сметка на разширяване на броя на предикативите, които могат да влизат в нея (коментар на разпространението ѝ в Интернет пространството вж. Ivanova & Zimmerling 2019). *Тъжно ми е*, *скучно ми е*, *весело ми е* и т.н. са изключително популярни като съдържание и начин на израз. Възможни са различни метафорични употреби като *Сиво ми е* вместо *Скучно ми е*. Само че тук продуктивността на базата на име на цвят е твърде ограничена. **Синьо ми е*, **Червено ми е* и т.н. са аномални, т.е. ако ги употреба, не е ясно какво искам да кажа. Вярно е, че налице е изразът *Черно ми е пред очите*, но това не е конструкция, а фразеологизъм. При него не е възможно нито да се замени *черно* с друг цвят, нито да се премахне или предложи алтернатива на *пред очите*. Наглед тук е възможна някаква, макар и ограничена, вариация, например при израз като *Черно ми е на душата*, но тълкуването е на базата на отпратката към оригиналния фразеологизъм, който е ярко разпознаваем. **Черно ми е на сърцето* вече е аномално.

Обратната страна на медала е, че в българското езиково съзнание възможността за използване на конструкции с клитични комплекси на базата на винителни и дателни кратки местоимения се е наложила до такава степен, че дори са налице присмехулни каламбури на тази основа, каквото е фрапиращо неграматичното, разговорно произнасяно **Слаб им ги е вратарят* като пародия на дискурсивните практики на футболните запалнянковци.

7. ЛЕКСИКАЛНО ЗНАЧЕНИЕ, СЛОВООБРАЗУВАНЕ И ВРЪЗКИ МЕЖДУ КОНСТРУКЦИИ С ПРЕДИКАТИ И ПРЕДИКАТИВИ

Добре известно е, че всяка конструкция се характеризира с помощта на група предикати и / или предикативи, с които тя може да бъде употребена. Това е една от популярните теми в обсъжданите тук изследвания, защото нееднократно е отбелязвано, че дадена конструкция, например дателната с предикатив от типа на *Студено ми е*, може да бъде използвана с предикативи, за които всички носители на езика са съгласни, че са нормативни, такива, които се смятат само от част от носителите на езика за приемливи, като *Възторжено ми е*, за да се стигне до такива, които предизвикват недоумение, като *Червено ми е*.

Възможно е да се подредят вериги от взаимно извеждани една от друга конструкции, които стъпват на идентичността на изходното лексикално значение на предиката:

- (10) Възторгвам – *Възторгвам аудиторията с лирическите си импровизации.*
- (11) Възторгвам се – *Възторгвам се на новия поетически сборник на Еньо Дрангов.*
- (12) Възторжен съм – *?Възторжен съм за бъдещето на поезията в Европа.*
- (13) Възторжено ми е – *?Възторжено ми е / става, когато слушам нова поезия на даровити млади автори.*

Не всички форми на глагола *възторгвам* могат да бъдат използвани еднакво приемливо в алтернативни конструкции, както това се вижда от (12) и (13). Съществено е да се отбележат двете страни на медала в този случай. От една страна, не всички производни форми на дадена дума могат в еднаква степен да се комбинират с инвентар от конструкции. От друга страна, носителите на български език, които биха счели (12) и (13) за неприемливи, биха разбрали по еднозначен начин комуникативното намерение на изказващия се. Това е така, защото механизмът на пренос по аналогия сам за себе си е прозрачен.

8. ТЕМАТИЧНИ КЛАСОВЕ ПРЕДИКАТИ И ПРЕДИКАТИВИ

Тематичната класификация на предикатите и предикативите в конструкции с Тръпник представлява един от най-трудните за осмисляне аспекти на изследваната проблематика. Такава класификация се прави в много от случаите чрез изреждане на най-впечатляващите групи, както това е за глаголи, причастия, наречия, прилагателни и съществителни за психически състояния – такива за *движение, реч, воля, възприятие, знание, мнение / оценка, физическо въздействие* и т.н. Следователно подобна класификация подлежи на анализ и уточняване от гледна точка на това колко такива класове е подходящо да бъдат диференцирани предвид наличните данни за тяхно разграничаване в българския език. Възможностите за диференциация и припознаване стъпват на три различни по своя характер критерия, които опират до:

- i. правдоподобие с оглед на знанията ни за характера и начините на протичане на психическите процеси при човека;
- ii. осмисляне на характера на *наивната картина на света*, кодирана в българския език (евентуално в съпоставка с руски и / или английски), включително и с оглед на начините на протичане на психическите процеси и състояния;

- iii. натрупана езиковедска традиция на описание на езиковоспецифичния начин на кодиране на психическите преживявания, която се приема за меродавна (например българската спрямо руската спрямо англосаксонската аналитична традиция, която днес е доминантна).

Стратегията на разпознаване според тематичен клас може да протича дедуктивно според критериите i.-iii. Тя може да бъде реализирана и на индуктивна база, при което сортирането по класове стъпва на припознаване според семантично сходство – например предикативи за удобство или трудност на изпълнението в класификацията на Цимерлинг (Zimmerling 2018: 59–60).

По отношение на т. ii-iii. специално трябва да се изтъкне рискът от деформации в начина на представяне на характера на проблема с оглед на възприемането на една или друга ориентация, която имплицира пренос от другоезична наивна картина на света и друга езиковедска традиция. Доколкото това е реално предизвикателство, ще се убедим при тълкуване не само на тематичната, но и на акционалната класификация на глаголното значение, като започнем с предложената от Вендлер (Vendler 1967), особено що се отнася до класовете глаголи, идентифицирани от него като *achievements* и *accomplishments* (тълкуванията им на руски и на български ще бъдат дадени при обсъждането на особеностите на акционалните класификации).

На този фон като че ли по-лесно се оказва да се правят тематични класификации според съчетаемостта с дадена конкретна конструкция, а не за всички възможни конструкции, при които имаме налице Тръпник и които именуват психически състояния. Както посочва Джонова (Dzhonova 2003: 27, 34–35), що се отнася до основните класове предикативи с винителна и дателна клитика, тяхното тематично разпределение в основни линии е следното:

- ментални: ясно (ми) е, известно (ми) е, интересно (ми) е, любопитно (ми) е, безразлично (ми) е;
- за физическо състояние и сетивно възприятие: топло, горещо, студено, светло, тъмно, лошо, добре, хубаво, зле, задушно, удобно, неудобно, приятно, неприятно, вкусно (ми) е, люто ми е;
- за емоционално състояние: мъчно, трудно, весело, тъжно, приятно, неприятно, забавно, смешно, странно, противно, гадно, мило, досадно (ми) е, драго, криво ми е;
- за желание: пие ми се, яде ми се, свири ми се, ще ми се.

Апресян, когато класифицира на тематичен принцип глаголите за състояние, разпознава следните тематични групи: физически (*видеть*), физиологически (*болен*), ментални (*знать*), волеви (*хотеть*), емоционални (*бояться*), материални (*нуждаться*) и социални (*женат, замужем*) (Апресян 2009: 38). В обратна посока – от тематични към акционални класове – Ляшевская и Падучева (Lyashevskaya & Paducheva 2011: 25) разграничават сред глаголите за емоции такива за събитие, чувство, отношение, състояние и свойство (според начина, по който те ги разпознават).

Коева (Коева 2019) също предлага тематична класификация на глаголи и техни производни на по-широк фон – за вътрешни психически преживявания, този път с оглед на възможностите им да приемат компленти във вид на подчинени изречения, малки изречения, номинализации и малки релативи. За своите цели тя използва тематична (семантична) класификация на предикатите, която стъпва на тази Майкъл Нунън (Noonan 2007). Коева разграничава общо 12 такива семантични класа, които се свързват с компленти (Коева 2019: 59), т.е. ориентационният момент за членимост и съпоставимост на класовете е с оглед на тяхната съчетаемост с различни видове компленти. Най-същественото в случая е, че разпределението е с оглед на семантичното покритие на съответните компленти, например компленти, изразяващи предаваната информация (за глаголи като *казвам* или *съобщавам*). Сред тях намират място класове предикативи, които се класифицират като предикативи за емоционална реакция или оценка с Експериенцер / Тръпник пряко (*яд ме е*) или непряко (*любопитно ми е*) допълнение, както и предикативи за обща оценка (*важно е*). Всички те имат съпоставима функционалност, що се отнася до възможностите да присъединяват компленти в облика на *че*-изречение, косвен въпрос или *да*-изречение, което се редува с именна група (Коева 2019: 63).

9. АКЦИОНАЛНИ (ВЕНДЛЕРОВСКИ) КЛАСОВЕ ГЛАГОЛИ И ПОНЯТИЕТО ЗА СЪСТОЯНИЕ, ПРИЛОЖЕНО КЪМ ПСИХИЧЕСКИТЕ ПРЕЖИВЯВАНИЯ

Според оригиналната идея на Вендлер, акционалните класове глаголи се дефинират с оглед на различните времеви схеми (*time schemata*), които те имплицират. В първоначалната му схема разпределението изглежда по следния начин:

1. Като дейност (*activity*) се припознават: *тичам, ходя, плувам, блъскам* или *тегля* (нещо);
2. Като осъществяване (*accomplishment*) се тълкуват: *рисувам картина, правя стол, построявам къща, написвам или прочитам роман, изнасям проповед*,

- провеждам или посещавам занятие в клас, изигравам партия шах, пораствам, възстановявам се от болест, подготвям се за нещо и т.н.;*
3. Като постижение (*achievement*) се идентифицират: *разпознавам, осъзнавам, забелязвам и идентифицирам нещо, губя или намирам обект, достигам до връх, печеля състезание, пресичам граница, започвам, спирам и отново започвам нещо, раждам се, умирам и т.н.;*
 4. Като състояние / статив се разглеждат: *имам, притежавам, искам нещо, харесвам, не харесвам, обичам, мразя, ръководя, упражнявам контрол върху някого или нещо, зная нещо или вярвам в нещо (Vendler 1967: 107–108).*

Както се вижда, в тази класификация са налице проблеми както с начина на именуване на класовете, така и с оглед на това кои глаголи в коя група се включват. Особеното в нея, което никой от коментаторите ѝ, доколкото ми е известно, не е изтъквал специално, е, че става въпрос за номенклатура, основно ориентирана спрямо проявите на човешко поведение и потенциал за преживявания, тъй както те могат да се разгръщат във времето. Също така припознаването на *осъществявания* и *постижения* зависи от начина им на формулировка на английски, което разграничение е проблематично да бъде предадено по адекватен начин в български превод. При всички положения обаче най-същественото в случая с тази класификация е, че тя прави силно впечатление и на философи, и езиковеди. Идеята е подета и нейни модификации и алтернативи се предлагат до ден днешен. В англоезичната традиция във версия, представена от Левин (Levin 2000: 414) и допълнена от Маккун и Ратклиф (McKoon & Radcliff 2003), четворното разпределение изглежда по следния начин с оглед на имплицираната сложност на вътрешната структура на глаголното значение:

- (а) състоянието (*state*) е тип предикат, който именува свойствата на статични обстоятелства, например както е при *съм тъжен, съм изплашен* и т.н. (тъй както можем да вербализираме собствени психически състояния с помощта на предикатни структури);
- (б) процесът / дейността (*activity*) е тип предикат, именуващ динамично събитие, по време на което липсва промяна в характера на състоянието или процеса, в който дадения обект се намира, както това е например при *нея, виждам* или *тичам* (*to run, walk, push, pull, swim*);
- (в) промяната (*accomplishment*) представлява тип предикат, който представя промяна на състояние или на динамични обстоятелства, както това е при *чуля* или *умирам*;

- (г) постижението (*achievement*) е тип предикат, който притежава каузативна семантика, т. е. имплицира причинно-следствени връзки, както това е при убивам (*правя така (= ставам причина) някой да умре*) (McKoon & Radcliff 2003: 494).

Апресян (Апресян 2009) предлага за руски най-систематичната и подробно разработена акционална класификация от 15 главни (надредни) класа вместо класическите четири по акционална линия и поради тази причина ще я представим в по-обстояен вид с оглед на възможностите, които тя предлага:

1. действия (*атаковать, идти, писать, рубить*);
2. дейности (*воевать, воспитывать, преподавать, торговать*);
3. занятия (*гулять, играть, отдыхать, читать* [без дополнения]);
4. поведения (*баловаться, капризничать, скандалить, шалить*);
5. въздействия (*Река вымыла глубокое русло, Солнце прогревает воздух до 20 градусов, Дожди размывают железнодорожное полотно*);
6. процеси (*выздоровливать, кипеть, расти, сокращаться*);
7. прояви (*блестеть, звенеть, вонять, горчить, жечься*);
8. събития (*встречать* [случайное], *находить, происходить, случаться*);
9. положения в пространството (*висеть, лежать, сидеть, стоять, опираться*);
10. локализации (*быть*², *завалаться, находиться, оказываться*);
11. състояния (*знать, радоваться, хотеть, чувствовать*);
12. свойства (*витья* [о волосах], *заикаться, картавить, тонуть* [*Железо тонет в воде*]);
13. способности (*владеть шпагой, говорить по-русски, ездить верхом, ходить* [*Ребенок уже ходит*]);
14. параметри (*весить, вмещать, длиться, достигать, насчитывать*);
15. съществування (*бывать, водиться, существовать, появляться*);
16. отношения (*включать*², *равняться, содержать*);
17. интерпретации (*грешить, клеветать, ошибаться, подводить* [*Вы подводите коллектив*]).

Както се вижда от приложения списък, разграничени са не 15, както е обявено преди тяхното изреждане (*пак там*), а 17 класа глаголи. Би трябвало да е очевидно, че при противопоставяне спрямо още три друга класа глаголи (както е при Вендлер), тези за състояния ще изглеждат по един начин в сравнение със ситуацията, при която

се съотнасят с други шестнайсет. Сам Апресян (Apresjan 2009: 37) при това посочва под линия на същата страница, че по различни причини в споменатия списък не са включени някои важни класове глаголи, като т.нар. *метаезикови* глаголи, напр. *значить, называть, обозначать, означать* и т. н., които именуваат различни отношения между събития, и по-специално тези за временни и причинно-следствени отношения, ср. *предшествовать, следовать, вызывать* (*Угольная пыль вызывает интоксикацию организма*), *определять* (*Своевременное начало определяет успех дела*) и др.

Но и с това не се изчерпва проблемът с начина на диференциация между различни класове глаголи въобще и в частност на думите, които именуваат състояния в таксономията на Апресян, където те фигурират под № 11. Той изтъква в тази връзка, че разграничените от него на тематичен и акционален принцип класове могат да се пресичат едни с други, така че границите между тях, тъй както бяха начертани, се размиват:

- Като класически състояния могат да се тълкуват менталните (*знать, считать*);
- Волевите и особено емоционалните състояния (*бояться, грустить, радоваться, сердиться, стесняться, удивляться*) са на крачка по-близо до процесите и това намира проява в следните техни свойства:
 - За разлика от менталните стативи и подобно на процесите, те могат да означават актуално протичащо състояние с глагол в несвършен вид; срв. *Посмотри, как ребенок боится (радуется)*;
 - За тях са възможни тези типове производни глаголи, които са налице за процесите, например делимитативи; срв. *погрустить, поудивляться* (като *поболеть, поспать*), при неприемливост (в същото значение) на **познать, *попонимать, *посчитать*;
 - В контекста на емоционалните състояния инхоативните глаголи запазват своето стандартно значение, както това е при съчетаване с названия на процеси; срв. *Он начинает бояться (сердиться) както Он начинает согреваться (замерзать), Дрова начинают гореть, Костер начинает гаснуть*. В замяна инхоативни глаголи в съчетание в ментален статив са или невъзможни (срв. неправилността на **Я начинаю знать, что заболелю*), или претърпяват семантична модификация в определена посока: фразите от типа *Я начинаю думать, что все не так просто* притежават не собствено инхоативно, а перфективно значение (Apresjan 2009: 39).

Състоянията са преимуществено дваактантни, т.е. контролират два аргумента, на които се приписват подходящи семантични роли с оглед на характера на съответното състояние. При физическите възприятия (*видеть, слышать, чуют, осязат*) вторият актант именува възприемания Обект или Ситуация. При някои ментални и волеви състояния (*считать, хотеть, чувствовать*) вторият актант значи Съдържанието на състоянието, а при емоционалните състояния (*боятся, гордятся, завидовать, обижаться, радоваться, стыдиться*) – тяхната Причина (Аргесян 2009: 55).

Падучева (Paducheva 2009b: 38), от своя страна, е на мнението, че тематичната и категориалната (акционалната) класификация са независими една от друга. Менталните глаголи, например, могат да маркират състояния (*знать*), дейности (*размышлять*), *совершения*¹ (*решать – решить*) и достижения (*подумать, что*), а състоянията могат да бъдат ментални, физиологически, перцептивни, емоционални и т.н. В друга своя статия тя посочва като обобщаваща категория стативите (*states*), сред които разграничава свойства и съотношения (*весить, существовать, зависеть*), устойчиви състояния (*презирать*), временни състояния (*бредить*) (Падучева 2009a: 8).

Подходът на Селивърстова (Seliverstova 1982) стъпва на възможностите за съпоставка и разграничаване на състоянията от другите акционални класове глаголи по шест параметрични признака:

- 1) Състоянията, за разлика от действията и процесите, лежат непосредствено на оста на времето. Затова състоянията са налице във всяка точка от онези отрязъци от време, с които те се съотнасят. Така изречението *Все утро он был раздражен* ни представя ситуация, при която референтното *раздражение* е било налице през цялата сутрин;
- 2) Състоянието заема именно отрязък от време;
- 3) Състоянията траят, *стоят*, а не протичат и не могат да се променят във времето;

¹ На български не е лесно да се намери подходящ превод на руското *совершения*. Още повече че тази дума в случая се използва терминологично като рускоезично съответствие на Вендлеровото *accomplishments*. Ситуацията още повече се усложнява от това, че сред *совершения*-та в тълкуването на Падучева различаваме следните техни подвидове: действия – с натрупване на ефект, конативи и неагентивни пределни процеси, като сред тях намираме и въздействия (включително такива с казуален характер между сили в природата: *Река разрушила набережную*) (Paducheva 2009a: 38). Като съответствие на *accomplishments* и *совершения* за така именувания клас глаголи тук използваме *осъществявания*.

Селивърстова (Seliverstova 1982: 106), от своя страна, тълкува *accomplishments* като *исполнения* (*изпълнения*).

- 4) Субектът на състоянието (X) не само не е агентивен, но представлява *страдателен* субект;
- 5) Предикатите за състояние са ориентирани спрямо субекта на състоянието;
- 6) Състоянията не само заемат определени отрязъци от време, но и не могат да се абстрахират от тях, т.е. не могат да образуват клас еднородни състояния. Те обаче могат да заемат такъв отрязък от време, който представлява клас от временни отрязъци (Seliverstova 1982: 121–124).

Най-съществено е твърдението в 4), в което се въвежда понятието за *страдателен субект*. Представяват интерес с предложените признаци 5) и 6): първият от тях – като диагностичен признак, а вторият с оглед на спецификата във възможностите за абстракция, характерни за този клас от глаголи в езици като български, руски или английски. Особеното при 1) е имплицираното твърдение, че състоянията представляват непосредствена даденост с оглед на тъканта на преживяваното чувство, а не подлежат на операции и манипулации на по-висока когнитивна основа (както това е при когнитивните операции). Тезата в 3) обаче е по-проблематична, най-малкото защото стъпва на метафора, която не е много ясна откъм своето актуално запълване – докато траенето е във времето, *стоенето* е в пространството – и приравняването им подлежи на изясняване откъм своята референтна стойност.

При съпоставка между различни предложения по въпроса проличава, че сред авторите от различни езиковедски традиции има съществени разминавания, що се отнася до това що е състояние и по какъв начин то се съотнася с другите разграничавани в дадена таксономия акционални класове глаголи и техни производни. Това като че ли най-вече се отнася до тези, които именуват психологически *състояния*. Зализняк (Zaliznjak 1992: 7) посочва, че *вътрешните състояния* (*внутренние состояния* – *inner states*) включват предикатите за пропозиционална установка, думите със значение за психическо състояние, за психическа дейност, предикатите за психическа реакция, психологическите предикати и т.н. (тъй както те са назовани от различни автори, които са се занимавали с проблематика, която има отношение по въпроса). От самия начин на именуване проличава, че Зализняк използва понятието за *състояние* като обобщаващо за различните състояния (именуване на това, което е – обекти, състояния, свойства) и събития (именуване на това, което става – движения, действия и т.н.) в психиката. Идентификацията на обобщено равнище на всичко, което може да бъде осъзнато като *състояние*, представлява *накланяне на везните* в посока статика, ако приемем за основополагаща при функционирането на психиката на опозицията между *състояние* и *събитие*, доколкото менталните

съдържания са достъпни за съзнанието (защото има много безсъзнателни процеси на различни основания). Тази ориентация намира подкрепа и в статичната представа, имплицирана в научното понятие за *ментална репрезентация*, която се формира на когнитивно и езиково равнище в резултат на обработката на информацията, кодирана в добре оформено изречение.

В своя по-нова публикация Зализняк (Zaliznjak 2006: 444) идентифицира като състояния такива с Експериенцер с три основни подкласа: (а) предикати за емоционално състояние (*рад, огорчен, удивлен; страшно, весело; сердитъ, раздражатъ, смущатъ* и т.н.); (б) предикати за емоционално отношение (*бооятъся, любить, презиратъ, доверятъ* и т.н.); (в) предикати за ментално състояние (*знатъ, полагатъ, надеятъся, подозреватъ, сожалеатъ* и т.н.). И в този случай остава открит въпросът доколко всички приведени примери представляват образци на психически състояния (а не на процеси, действия и т.н.).

Използваме тук (за разлика от Зализняк) като базово понятие това за *преживяване*, което е ориентирано по-скоро процесуално, т.е. динамично, и привнася залегналата в него представа, че психиката се състои от процеси, а не от състояния. Според този подход се оказва, че състоянията са вторични спрямо процесите, а не формират диада от две равнопоставени противоположности (*състояние – процес*).¹ Без да навлизаме в подробности с оглед на актуални психологически и невробиологически изследвания на психическите и корелативните на тях мозъчни процеси, достатъчно ще бъде да констатираме, че опитът да се използват научни данни за начина на протичане на психическите процеси може да доведе не до по-правдоподобно решение, а до множене на проблеми при тълкуването какво да приемем за *състояние*, а опитът да се защитим от тези проблеми със заявката, че изследваме *наивната картина на света*, тъй както е заложена в езика, и възможностите тя да се осмисли от специалисти лингвисти, едва ли ще ни спаси, доколкото тази картина е езиковоспецифична (ср. проблема с *achievements* и *accomplishments*).

Доколко приписването на статуса на състояние може да бъде проблематично, проличава най-ясно, когато се стигне до анализи на конкретни предикати и предикативи. Ако вземем за пример глагола *спя* (за който се приема, че именува състояние),

1 С оглед на динамиката на протичане на *актовете* на съзнание в неговия *поток* може да твърдим, че вътрешното състояние е такъв тип психологически процес, при който имаме налице по-малко или повече ритмично повторение във вид на конституиране или реконституиране на съдържание на съзнанието, което феноменологично не може да бъде отличено от съдържанието на предишните в неговия хоризонт. Самото ментално съдържание не е равнозначно само на себе си във всеки два последователни акта на съзнанието, т.е. липсата на диференциация не имплицира идентичност (срв. Deleuze 1994).

когато казвам *Петър спи*, имам предвид *Петър се намира в състояние на сън, който констатирам въз основа на неговото поведение да е неподвижен и да не реагира на външни стимули*. Същият глагол може обаче да значи и процес, ако / когато осмислям *Петър спи* като *Петър преживява процеса на сън, който се състои от нееднородните фази на такъв със и без съновидения*. Тълкуването зависи от позицията на интерпретатора на дадената ситуация като Наблюдател или (Съ)преживяващ. Близкият по значение *сънувам* се интерпретира по друг начин, доколкото тук възможните гледни точки са тези на третоличен Наблюдател при *Петър сънува* спрямо Наблюдател и Тръпник при *Аз сънувам*.¹ И в двата случая става въпрос за именуване на дейност, преживявана от сънуващия.

В тълкуването на Апресян (Apresjan 1995: 38–39) *спать* (*спя*) е глагол за състояние, но не и стативен глагол. Двете категории се препокриват, но има и разминавания с оглед на принадлежащите към тях групи глаголи. Така например глаголите за съществуване (*быть, иметься, существовать*) са стативни, но не именува състояния. От друга страна признакът *стативност* не се приписва на всички глаголи, в тълкуването на които трябва да се включва маркер за *състояние*, както това е например при *бодрствовать, отдыхать, спать*. Този автор определя признака *стативност* като такъв, който се отнася до групите глаголи, които в руски значат:

- 1) емоционални състояния, срв. *любить, ненавидеть, уважать, гордиться, стыдиться, удивляться*;
- 2) интелектуални състояния, срв. *знать, понимать, считать*;
- 3) волеви състояния, срв. *жаждать, желать, хотеть*;
- 4) съществуване, срв. *быть, иметься, существовать*.

1 При *Аз сънувам* имаме проблема, че аз съм този, който наблюдава съня, и едновременно съм главно действащо лице в ролята на Тръпник в съновидната дейност (= нещата стават и аз ги преживявам като ставащи в моя полза или щета). Това изказване в сегашно време би изисквало според своите условия за истинност да констатирам по време на самия сън, че сънувам. Това по принцип не е невъзможно, доколкото приемем, че феноменът на т. нар. *прозрачно сънуване* (*lucid dreaming*) е налице, т.е. човек може да съзнава, че сънува по време на самото съновидение. В такъв случай имаме и допълнителен проблем с оглед на това кой казва и кой чува и разбира констатацията *Аз сънувам*, ако я изрека по време на такъв сън. Така че тълкуването на акционалния характер на менталните глаголи може да бъде значително по-сложно, отколкото се предполага от четворното разпределение на Вендлер, ако вземем него за отправна точка. Вярно е обаче и това, че този автор прави уговорката, че предлаганата от него класификация се отнася не за всички глаголи, а за много голямо количество глаголи, които или влизат изцяло, или поне с оглед на доминантния начин на употреба в рамките на разграничените класове (Vendler 1967: 107). Подобна уговорка позволява по принцип неограничено количество изключения и алтернативи от количествен и качествен характер.

Дефиниция за стативност откриваме на друго място и по друг повод в цитираната публикация. Тя се характеризира като семантичен *кварк*, т.е. семантичен примитив, който не намира израз самостоятелно в която и да е дума от даден език. Същественото за стативните глаголи (*видеть, слышать, хотеть, желать, знать, считать, думать* (что), *гордиться, стыдиться, завидовать, стоить, весить, изображать, относиться, выситься, белеть* и т.н.) е, че те именува хомогенни състояния, свойства и отношения (Аргесян 1995: 481). Ако отнесем казаното от Аргесян към значението на *спя*, то би трябвало да означава, че посоченият глагол именува състояние, което не е хомогенно, т.е. отправя към посоченото по-горе от мен обстоятелство, че сънят се състои от качествено различни по своя характер фази. Към него аз добавям и разграничението, че *спя* може да се използва от гледната точка на Наблюдател в трето лице, т.е. с оглед на поведенчески корелати, а така също и с оглед на Преживяващ / Тръпник. При последния налице е обаче ограничението, че в това свое значение глаголът не може да бъде употребен в сегашно време. Когато ме попитат какво правя и аз отговоря *Спя*, това означава, че се опитвам да (за)спя, а не че спя. Във второ лице *спя* може да се употребява най-вече като императив или оптатив, например когато майка казва на малкото си немирно дете *Спи, защото иначе ще те напляскам*. В трето лице *Той спи* означава, че лицето, за което става въпрос, изглежда откъм своето поведение като спящо – със затворени очи е, обикновено се намира в лежачо положение, което да осигури необходимия комфорт, неподвижно е, диша равномерно и т.н.

Извършеният кратък обзор насочва към извода, че специалистите, разработвали въпроса, са съчетавали по различен начин разграничения, направени в рамките на тематичната и акционалната класификация на предикатите и предикативите, включително и на тези за състояние. При това положение подлежи на по-нататъшно обсъждане как тези разграничения да бъдат параметризирани по начин, който максимално да съответства на характера на занимаващия ни проблем – категорията за състояние по акционалната ос и възможностите за разграничения в нея, направени на базата на тяхното тематично разпределение. От друга страна става очевидно, че едва ли би могло да се очаква таксономия по въпроса, която да изглежда еднакво удовлетворителна за различни цели.

10. ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ПАРАМЕТРИ НА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕТО НА КОНСТРУКЦИИТЕ С ТРЪПНИК

Разграничаването във възможностите и потенциала на конструкции с различна структура да включват в своята структура семантичната роля на Тръпник върви по няколко линии на базата на:

- I. Лични спрямо безлични и неопределенолични конструкции и корелациите във възможностите да се реализира в тях категорията лице на субекта на преживяването;
- II. Конструкции с именителен спрямо косвен падеж на основния аргумент (т.е. този аргумент, спрямо който се ориентира структурата и съдържанието на цялата конструкция), който е изразен с клитика и маркиран със семантичната роля на Тръпник;
- III. Конструкции с предикат или с предикатив;
- IV. Конструкции, които контролират като комплемементи *че*-изречения, *к*-изречения, *да*-изречения, малки изречения, номинализации и малки релативи (вж. Коева 2021; Dzhonova 2021);
- V. Конструкции с винителна и дателна възвратноместоименна клитика (съответно *се* и *си*), които биват интегрирани на базата на лексикалното си запълване (например *страхувам се*, *изтощавам се*, *пие ми се*, *измислям си*, *спомням си*, *пречим си* и т.н.) (ср. Penchev 1995; Petrova 2008). Ницолова (Nitsolova 2008: 236) посочва в тази връзка, че при средните глаголи *се* и *си са празни символи за пряк и непряк обект, кореферентен с глаголното лице*. Функцията им подлежи на по-нататъшно обсъждане от представяната тук гледна точка;¹
- VI. Конструкции с различна степен на продуктивност по линията на тематични класове от предикати и предикативи, които могат да бъдат включвани в тях;
- VII. Конструкции с различна степен на продуктивност по линията на акционални класове от предикати и предикативи, които могат да бъдат включвани в тях;
- VIII. Конструкции с различна степен на продуктивност по словообразователна линия с оглед на базовите форми на глаголи, прилагателни, наречия и съществителни, които могат да влизат като думи с предикативна функция с едно и също значение в тях.

Както се вижда от изброяването, тълкуваните конструкции за психически състояния (преживявания) се пораждат чрез съчетаване на определен брой параметри, които допринасят за формирането на тяхната синтактична и семантична структура. При наглед относително неголемия им инвентар, който може да допринесе за диференциацията между различни значения, комбинациите помежду им създават многоаспектен хоризонт да се пораждат разграничения в семантично отношение в желани насоки

1 Тук не предлагаме анализ на особеностите при употребата на клитиките *се* и *си*, тъй като те имат отношение към начините на формиране на конструкции с предикати.

с помощта на езикови структури с различна степен на сложност на лексикално, фразово и изреченско равнище.

Благодарности: Бих искал да изразя своите благодарности на колегите Марина Джонова, Йовка Тишева, Цветана Димитрова, Мария Тодорова и Христина Кукова, както и на двамата анонимни рецензенти, за препоръки и бележки към подготвителни версии на студията, които допринесоха за нейното подобряване. Всички евентуални недоглеждания и грешки остават отговорност на автора.

REFERENCES

- Andreychin 1976:** Andreychin, Lyubomir. "The Voice in the Bulgarian Verb System. In Pashov, Petar & Ruselina Nitsolova, eds. *Handbook of Bulgarian Morphology. Verb*: 60–76. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976. [In Bulgarian: Андрейчин, Любомир. „Залогът в българската глаголна система.“ В: Пашов, Петър и Руселина Ницолова, съст. *Помагало по българска морфология. Глагол*: 60–76. София: Наука и изкуство, 1976.]
- Apresjan 1995:** Apresjan, Jurij D. *Selected Works. Vol. II: Integral Description of Language and Systemic Lexicography*. Moscow: Shkola Jazyki russkoj kultury, 1995. [In Russian: Апресян, Юрий Д. *Избранные труды. Том II: Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1995.]
- Apresjan 2009:** Apresjan, Jurij D. *Studies in Semantics and Lexicography. Vol. I: Paradigmatics*. Moscow: Jazyki slavyanskikh kultur, 2009. [In Russian: Апресян, Юрий Д. *Исследования по семантике и лексикографии. Том I: Парадигматика*. Москва: Языки славянских культур, 2009.]
- Chakarova 2013:** Chakarova, Krasimira. "About the Status of the Constructions of the Type *sam* + Past Passive Participle in the Modern Bulgarian Language." In *Slavic Studies IV*. In Honor of the XV International Slavic Congress in Minsk: 70–84. Plovdiv University Press, 2013. [In Bulgarian: Чакърова, Красимира. „За статута на конструкциите от типа *съм* + минало страдателно причастие в съвременния български език.“ В *Славистика IV. В чест на XV международен славистичен конгрес в Минск*: 70–84. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2013.]
- Deleuze 1994:** Deleuze, Gilles. *Difference and Repetition*. Transl. from French by Paul Patton. New York: Columbia University Press, 1994 (1st ed. 1968).
- Dzhonova 2003:** Dzhonova, Marina. "Sentences with the Semantic Role of an Experiencer in the Modern Bulgarian Language." Abstract of the dissertation for awarding the degree of Doctor of Philology. Sofia University Press, 2003. [In Bulgarian: Джонова, Марина. „Изречения със семантичната роля експериенцер в съвременния български език.“ Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2003.]

- Dzhonova 2021:** Джонова, Марина. "Syntactic Description of Mental States." *Cyrillo-Methodian Papers*, no 10 (2021): 158–182. [In Bulgarian: Джонова, Марина. „Синтактично описание на предикативите за ментално състояние.“ *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, no 10 (2021): 158–182.]
- Fillmore 1968:** Fillmore, Charles J. "The Case for Case." In Bach, Emmon & R. T. Harms, eds. *Universals in Linguistic Theory*: 21–119. New York: Academic Press, 1968.
- Fillmore 1971:** Fillmore, Charles. "Types of Lexical Information." In Steinberg, Danny & Leon Jakobovits, eds. *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*: 370–392. Cambridge University Press, 1971.
- Fillmore 1977:** Fillmore, Charles J. "The Case for Case Reopened." In Cole, Peter and Jarrold Sadock, eds. *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations*: 59–81. New York, Academic Press, 1977.
- Fillmore 1988:** Fillmore, Charles J. "The Mechanisms of *Construction Grammar*." In Axmaker, Shelley & Annie Jaisser & Helen Singmaster, eds. *General Session and Parassession on Grammaticalization*. Berkeley Linguistics Society. Proceedings of the 14th Annual Meeting, February 13–15, 1988: 35–55. Berkeley: Linguistics Club, 1988.
- Fillmore et al. 1988:** Fillmore, Charles J. & Paul Kay & Mary Catherine O'Connor. "Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of *Let Alone*." *Language*, vol. 64, no 3 (1988): 501–538.
- Gerdzhikov 1983:** Gerdzhikov, Georgi. "The Tendency to Analytism – Definition, Method of Measurement, Causes, Consequences." *Contrastive Linguistics*, vol. VIII, no 5 (1983): 48–63. [In Bulgarian: Герджиков, Георги. „Тенденцията към аналитизъм – определение, метод за измерване, причини, следствия.“ *Съпоставително езикознание*, т. VIII, кн. 5 (1983): 48–63.]
- Goldberg 2003:** Goldberg, Adele E. "Constructions: A New Theoretical Approach to Language." *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 7, no 5 (2003): 219–224.
- Gradinarova 2010:** Gradinarova, Alla E. "Impersonal Constructions with a Dative Subject and a Predicative in -o in Russian and Bulgarian." *Bulgarian Russian Studies*, no 3–4 (2010): 34–55. [In Russian: Градинарова, Алла А. „Безличные конструкции с дательным субъекта и предикативом на -o в русском и болгарском языках.“ *Болгарская русистика*, no 3–4 (2010): 34–55.]
- Gradinarova 2017:** Gradinarova, Alla E. *Essays on the Comparative Syntax of the Bulgarian and Russian Languages*. Sofia: Iztok-Zapad, 2017. [In Russian: Градинарова, Алла А. *Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков*. София: Изток-Запад, 2017.]
- Ivanova 2018:** Ivanova, Elena. "Dative-Predicative Structures in the Bulgarian Language: Experimental Statistics." *Russian Language Abroad*, no 5 (2018): 11–17. [In Russian: Иванова, Елена Ю. „Дативно-предикативные структуры в болгарском языке: статистика эксперимента.“ *Русский язык за рубежом*, no 5 (2018): 11–17.]
- Ivanova & Zimmerling 2019:** Ivanova, Elena & Anton Zimmerling. "Shared by All Speakers? Dative Predicatives in Bulgarian and Russian." *Bulgarian Language and Literature*, vol. 61, no 4 (2019): 353–362.
- Key 2005:** Key, Paul. "Argument Structure Constructions and the Argument-Adjunct Distinction." In Fried, Mirjam & Hans C. Boas, eds. *Grammatical Constructions: Back to the Roots*: 71–98. Amsterdam: John Benjamins, 2005.

- Koeva 2019:** Koeva, Svetla. "Complements in Bulgarian." In Micheva, Vanya et al., eds. *Reports from the International Annual Conference of the Institute of Bulgarian Language "Prof. Lubomir Andreychin"*. Sofia, May 14–15, 2019: 57–68. Vol. 2. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2019. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Комплементите в български.“ В: Мичева, Ваня и кол., ред. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София, 14–15 май 2019: 57–68. II том. София: БАН – „Проф. Марин Дринов“, 2019.]
- Koeva 2021:** Koeva, Svetla. "Towards a Typological Analysis of Complementation in Bulgarian." In Koeva, Svetla & Maxim Stamenov, eds. *Reports from the International Annual Conference of the Institute of Bulgarian Language "Prof. Lubomir Andreychin"*. Sofia, May 14–15, 2021: 13–27. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2021. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Към типологичен анализ на комплементността в български.“ В: Коева, Светла & Максим Стаменов, съст. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София, 14–15 май 2021: 13–27. II том. София: БАН – „Проф. Марин Дринов“, 2021.]
- Langacker 1997:** Langacker, Ronald. "Consciousness, Construal, and Subjectivity." In Stamenov, Maxim, ed. *Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness*. (Advances in Consciousness Research, 12): 49–75. Amsterdam: John Benjamins, 1997.
- Levin 2000:** Levin, Beth. "Aspect, Lexical Semantic Representation, and Argument Expression." In Yu, Alan et al., eds. *Proceedings of the 26th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*: 413–429. Berkeley Linguistics Society, 2000.
- Lakoff 1987:** Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things*. The University of Chicago Press, 1987.
- Lyashevskaya & Paducheva 2011:** Lyashevskaya, Olga & Elena V. Paducheva. "Ontological Categories of Emotion Names." *Scientific and Technical Information. Series 2: Information Processes and Systems*, no 5 (2011): 23–31. <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/kp9iyqki6g/direct/74431342.pdf> (accessed: 07.09.2021). [In Russian: Ляшевская, Ольга Н. и Елена В. Падучева. „Онтологические категории имен эмоций.“ *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*, no 5 (2011): 23–31.]
- McKoon & Ratcliff 2003:** McKoon, Gail & Roger Ratcliff. "Meaning through Syntax: Language Comprehension and Reduced Relative Clauses." *Psychological Review*, vol. 110 (2003): 490–525.
- Nenonen 2001:** Nenonen, Marja. "Idiomaticity in Finnish." In Niemi, Jussi & Janne Heikkinen, eds. *Nordic and Baltic Morphology: Papers from A NorFA Course, Tartu, June 2000*. Series: *Studies in Languages 36 / University of Joensuu*. University of Joensuu Press, 2001: 57–65.
- Nitsolova 2008:** Nitsolova, Ruselina. *Bulgarian Grammar. Morphology*. Sofia University Press, 2008. [In Bulgarian: Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2008.]
- Noonan 2007:** Noonan, Michael. "Complementation." In Shopen, Timothy, ed. *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 2: 52–150. Cambridge University Press, 2007.
- Paducheva 2009a:** Paducheva, Elena V. "Lexical Aspectuality and Classification of Predicates according to Maslov–Vendler." *Voprosy jazykoznanija*, no 6 (2009): 3–20. [In Russian: Падучева, Елена В. „Лексическая аспектуальность и классификация предикатов по Маслову–Вендлеру.“ *Вопросы языкознания*, no 6 (2009): 3–20.]

- Paducheva 2009b:** Paducheva, Elena B. "Event Structure: Semantic Roles, Aspectuality, Causation." *Scientific and Technical Information. Series 2: Information Processes and Systems*, no 6 (2009): 38–45. <http://lamb.viniti.ru/sid2/sid2free?sid2=Jo87341912X> (accessed: 07.09.2021). [In Russian: Падучева, Елена. „Структура события: семантические роли, аспектуальность, каузация.“ *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*, no 6 (2009): 38–45.]
- Paducheva 2010:** Paducheva, Elena B. *Semantic Investigations*. 2nd ed. Moscow: Yazyki slavyanskoj kultury, 2010. [In Russian: Падучева, Елена В. *Семантические исследования*. Второе издание. Москва: Языки славянской культуры, 2010.]
- Penchev 1995:** Penchev, Yordan. "Functions of the Formant *se/si* in the Modern Bulgarian Language." *Bulgarian Language*, no 5–6 (1995): 404–418. [In Bulgarian: Пенчев, Йордан. „Функции на форманта *se/si* в съвременния български език.“ *Български език*, no 5–6 (1995): 404–418.]
- Petrova 2006:** Petrova, Galina. *Semantic Roles of Short Dative Pronouns*. Burgas: Dimant, 2006. [In Bulgarian: Петрова, Галина. *Семантични роли на кратките дателни местоимения*. Бургас: Димант, 2006.]
- Petrova 2008:** Petrova, Galina. *Functions of the Clitics ‘se’ and ‘si’ in the Modern Bulgarian Language*. Burgas: Dimant, 2008. [In Bulgarian: Петрова, Галина. *Функции на клитиките „се” и „си” в съвременния български език*. Бургас: Димант, 2008.]
- Rahilina et al. 2010:** Rahilina, Elena V. & T. I. Reznikova & A. A. Bonch-Osmolovskaja. "Typology of Construction Transformation: Predicates of Pain." In Rahilina, Elena V., ed. *Linguistics of Constructions*: 456–540. Moscow: Azbukovnik, 2010. [In Russian: Рахилина, Елена В. & Т. И. Резникова & А. А. Бонч-Осмоловская. „Типология преобразования конструкций: предикаты боли.“ В: Рахилина, Елена В., отв. ред. *Лингвистика конструкций*: 456–540. Москва: ИЦ Азбуковник, 2010.]
- Seliverstova 1982:** Seliverstova, Olga N. "The Second Version of the Classification Grid and a Description of Some Predicative Types of the Russian Language." In Seliverstova, Olga N., ed. *Semantic Types of Predicates*: 86–157. Moscow: Nauka, 1982. [In Russian: Селиверстова, Ольга Н. „Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка.“ В: Селиверстова, Ольга Н., отв. ред. *Семантические типы предикатов*: 86–157. Москва: Наука, 1982.]
- Talmy 2000:** Talmy, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press, 2000.
- Teodorov-Balan 1954:** "The Bulgarian Declension." *Bulgarian Language*, vol. I, no 1 (1954): 40–61. [In Bulgarian: Теодоров-Балан, Александър. „Българското склонение.“ *Български език*, т. I, no 1 (1954): 40–61.]
- Vendler 1967:** Vendler, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1967.
- Zaliznjak 1992:** Zaliznjak, Anna A. *Investigations in the Semantics of Inner State Predicates*. Munich: Verlag Otto Sagner, 1992. [In Russian: Зализняк, Анна А. *Исследование по семантике предикатов внутреннего состояния*. Мюнхен: Ферлаг Отто Загнер, 1992.]
- Zaliznjak 2006:** Zaliznjak, Anna A. *Polysemy in Language and Ways of its Representation*. Moscow: Jazyki slavyanskih kultur, 2006. [In Russian: Зализняк, Анна А. *Многозначность в языке и способы ее представления*. Москва: Языки славянских культур, 2006.]

Zimmerling 2018: Zimmerling, Anton V. “Epistemic Predicates and Mental States.” In Arutjunova, N. D. & M. L. Kovshova, eds. *The Logical Analysis of Language: The Concept of Belief in Different Languages and Cultures*: 45–70. Moscow: Gnosis, 2018. [In Russian: Циммерлинг, Антон В. „Эпистемические предикаты и ментальные состояния.” В: Арутюнова, Н. Д. & М. Л. Ковшова, ред. *Логический анализ языка: Понятие веры в разных языках и культурах*: 45–70. Москва: Гнозис, 2018.]

: